

مقاله پژوهشی: تبیین معیارهای به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه بر اساس تحلیل مضامین فرامین مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

حجت‌الله واعظی‌نژاد، سید مجتبی موسوی نقابی*

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۷/۱۸

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۱۰

چکیده

با افزایش سطح تحصیلات و تخصص مشمولان خدمت وظیفه عمومی لازم است تغییراتی در نحوه به‌کارگیری سربازان به وجود آید تا ظرفیت خدمت سربازی بیش از پیش شکوفا گردد. مقام معظم رهبری نیز در خصوص به‌کارگیری درست و به‌جای سربازان، به‌ویژه مشمولان تحصیل‌کرده، تأکید بسیاری نموده‌اند. از این رو، در پژوهش حاضر از روش تحقیق تحلیل مضمون استفاده شده است تا معیارهای به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه بر اساس فرامین مقام معظم رهبری تبیین گردد. بنابر یافته‌های تحقیق، معیارهای به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه از دیدگاه مقام معظم رهبری عبارت‌اند از: به‌کارگیری متناسب با نیاز حقیقی نیروهای مسلح؛ به‌کارگیری متناسب با تحصیلات و تخصص سربازان؛ به‌کارگیری متناسب با مقتضیات زمان؛ به‌کارگیری متناسب با شأن سرباز؛ به‌کارگیری متناسب با وضعیت مشمولان خاص (مشمولان نخبه، متأهل، بسیجی، طلبه و ...). به‌کارگیری در عرصه‌های غیردفاعی و به‌کارگیری کیفی سربازان. به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه در عرصه‌های دفاعی و غیردفاعی موجب می‌شود علاوه بر تأمین نیازهای دفاعی - امنیتی کشور، سایر نیازها در عرصه‌های غیردفاعی نیز تا حد ممکن برطرف شده و بستر لازم برای تربیت دینی و اخلاقی جوانان مؤمن و کارآمد فراهم آید. همچنین با به‌کارگیری تخصصی سربازان و ارائه آموزش‌های مهارتی، آمادگی آن‌ها برای ورود به بازار کار پس از خدمت بیشتر شده و همه این دستاوردها سبب می‌شود سربازان از دوره خدمت سربازی، احساس مفید بودن، خودارزشمندی و عدم احساس تضييع وقت و عمر داشته باشند.

کلید واژه‌ها: فرامین مقام معظم رهبری، خدمت سربازی، به‌کارگیری بهینه، کارکنان وظیفه، سرباز.

۱. دانشجوی دکتری مطالعات امنیت ملی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، ستاد کل نیروهای مسلح، بنیاد نخبگان.

۲. (نویسنده مسئول) استادیار گروه مدیریت، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، مجتمع آموزش عالی گناباد،

مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، جایگاه خدمت سربازی از یک خدمت اجباری به یک وظیفه دینی-ملی ارتقا یافته و سربازی به دلیل جلب مشارکت عمومی در امر دفاع، به یکی از ارکان قدرت نظام در عرصه‌های دفاعی - امنیتی تبدیل شده است (ایمانی و قاسمی، ۱۳۹۵). خدمت سربازی علاوه بر کارکرد دفاعی - امنیتی، دستاوردهای فراوانی در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در طی این چند دهه داشته است؛ اما با توجه به تحولات دو دهه اخیر، به‌ویژه افزایش سطح تحصیلات و توانمندی‌های مشمولان (سیدی، سیدی و صلواتیان، ۱۳۹۵)، شایسته است با اعمال تغییراتی در الگوی به‌کارگیری سربازان فراخور شرایط فعلی، بستر مناسبی برای استفاده از تمام ظرفیت‌های خدمت سربازی فراهم آید.

مقام معظم رهبری تأکید بسیاری بر به‌کارگیری بهینه سربازان، به‌ویژه به‌کارگیری درست سربازان تحصیلکرده دارند؛ برای مثال می‌فرمایند: «از مشمولین تحصیلکرده در حرفه‌های خودشان استفاده بهینه شود و در جاهای لازم به کار گرفته شوند» یا در موقعیتی دیگر می‌فرمایند: «وضع سربازها خوب نیست، هم از لحاظ گماشتن آن‌ها به کارهایی که وظیفه‌شان نیست. سربازها امروز باسوادند، لیسانس و بالاتر کم نیستند، خیلی‌ها تخصص دارند، خیلی باید روی این کار شود، اگر درست به کار گرفته شوند، معلوم نیست این همه فراری داشته باشید». بر اساس فرامین معظم‌له، ضرورت بازنگری در الگوی فعلی به‌کارگیری سربازان به‌خوبی آشکار می‌شود؛ چرا که با به‌کارگیری درست و به‌جای سربازان، ضمن تأمین نیازهای کشور در عرصه‌های دفاعی و غیردفاعی، بستر لازم برای تربیت جوانانی مؤمن و کارآمد فراهم آمده و سربازان نیز از دوره خدمت سربازی، احساس مفید بودن و عدم احساس تضییع وقت و عمر خواهند داشت؛ بنابراین، هدف اصلی پژوهش حاضر، احصاء و تبیین معیارهای به‌کارگیری بهینه سربازان بر اساس فرامین مقام معظم رهبری است.

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

پیشینه تحقیق

با بررسی تحقیقات پیشین، مطالعات متعددی در خصوص الگوی مطلوب خدمت سربازی شناسایی شد که هر یک از منظر خاص به این مقوله پرداخته‌اند. در ادامه نتایج برخی از تحقیقات مرتبط با حوزه سربازی به‌طور عام و الگوی مطلوب سربازی به‌طور خاص به اختصار مطرح شده است.

پورحیدر (۱۳۹۲)، در تحقیقی به تحلیل علل عدم جذابیت دوران خدمت سربازی پرداخته و بر این مدعا است که با توجه به تهدیدات مکرر دشمنان و نیاز کشور به نیروهای دفاعی معتنا، الگوی خدمت سربازی اجباری توسط نظام انتخاب شده است. محقق معتقد است که خدمت وظیفه در ذهن اغلب مشمولان به‌خصوص افراد تحصیلکرده به‌عنوان مرحله‌ای نامطلوب و اجباری از زندگی محسوب می‌شود. نتیجه این نارضایتی، کاهش انگیزه نظامی‌گری آن‌ها و به دنبال آن کاهش توان نظامی کشور است.

امیرزاده (۱۳۹۲) در تحقیقی به آسیب‌شناسی وضعیت فعلی خدمت سربازی پرداخته و بر این باور است که خدمت سربازی باید بر اساس شرایط روز تغییر یابد و در الگوی مطلوب، علاوه بر عامل امنیت نظامی باید ابعاد اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آن نیز در نظر گرفته شود. پیشنهادات محقق در خصوص الگوی مطلوب سربازی عبارت‌اند از: جبران متقابل کاهش خدمت سربازی و پرداخت هزینه از سوی داوطلبین و از سوی دیگر افزایش دوران خدمت همراه با افزایش دریافتی سربازان.

یافته‌های تحقیق واعظی‌نژاد و همکارانش (۱۳۹۷) نشان می‌دهد که دوره خدمت وظیفه عمومی فرصت مناسبی برای جوانان است تا مهارت‌های خود را ارتقا دهند. بر اساس نتایج تحقیق، با عنایت به اینکه، سربازان طی مدت خدمت سربازی در یک محیط اجتماعی و طبیعی قرار می‌گیرند که با سختی‌ها و چالش‌های زندگی واقعی مواجه شده و زندگی در کنار سایر افراد را تجربه می‌نمایند، مهارت‌های فردی و اجتماعی آن‌ها ارتقا می‌یابد. همچنین به دلیل تعامل‌های میان فرهنگی در طول خدمت، مهارت‌های فرهنگی سربازان بهبود می‌یابد.

خدمت وظیفه عمومی

خدمت وظیفه عمومی دوره نظامی است که در آن شهروندان یک جامعه به‌عنوان سرباز وظیفه خدمت می‌نمایند. در واقع، فلسفه اصلی خدمت وظیفه عمومی، مردمی بودن دفاع از کشور است و در دین مبین اسلام نیز بر مشارکت آحاد جامعه در دفاع از تمامیت ارضی و استقلال کشور تأکید شده است (ترجمی اردکان، ۱۳۹۲). کشور ایران به دلیل قرار گرفتن در موقعیت راهبردی و دارا بودن ذخایر عظیم نفت و گاز، همواره در کانون توجه دولت‌های استعماری قرار داشته است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با توجه به اهداف ایدئولوژیک نظام جمهوری اسلامی، مثل مردم سالاری دینی، استقلال سیاسی و الگوی پیشرفت بومی، همواره مورد تهدید، طمع و ترس هژمونی جهانی می‌باشد (حسینی و همکاران، ۱۳۹۵).

از این رو، بعد از انقلاب ضرورت خدمت سربازی دوچندان گردید و با بازنگری که در اهداف و آرمان‌های خدمت سربازی به وجود آمد، به یکی از ارکان مهم جهت تربیت نیروی انسانی کارآمد و ارزشی تبدیل شده است (موسوی نقابی و همکاران، ۱۳۹۳). در سربازی ارزش‌های والای دینی و اخلاقی در سربازان نهادینه می‌شود تا در راه پاسداری از اسلام و حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور جانفشانی کرده و شهادت در راه خدا را فوز عظیم بدانند. تحت این آموزش‌ها سربازان تربیت می‌شوند تا اخلاق اسلامی را سرلوحه زندگی خود قرار دهند تا شهروندی آگاه، دلسوز و مفید برای کشور باشند (فیروزجائیان و جان محمدی لرگانی، ۱۳۹۷). همچنین خدمت سربازی موجب افزایش همبستگی اجتماعی بین سربازان می‌گردد (حسینی و همکاران، ۱۳۹۴).

بر اساس نظریات علم اقتصاد، تأمین امنیت به‌عنوان یک کالای عمومی، نیازمند مداخله حاکمیت است که برآوردن این نیاز با دو رویکرد ممکن است. برخی کشورها با تشکیل یک ارتش حرفه‌ای، امنیت جامعه را فراهم می‌آورند و هزینه‌های این ارتش حرفه‌ای را از طریق اخذ مالیات بر درآمد از جامعه تأمین می‌نمایند. رویکرد دوم الزام به حضور آحاد جامعه در یک بازه مشخص در بخش‌های دفاعی و امنیتی کشور به‌عنوان سرباز است که در واقع می‌توان آن را به‌صورت اخذ مالیات بر نیروی انسانی تصور کرد. برخی کشورها نیز ترکیبی از این دو رویکرد را به کار می‌گیرند (سجادیه، ۱۳۹۷).

خدمت سربازی به‌رغم مزایا و دستاوردهای قابل توجه، با چالش‌هایی نیز مواجه است که ضرورت بازنگری در آن را ضروری ساخته است (نظری‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰). در مورد چالش‌های الگوی فعلی خدمت سربازی می‌توان به بهره‌وری پایین و عدم تناسب خدمت سربازی با پیشرفت فناوری‌های نظامی، عدم استفاده کامل و بهینه از تخصص و مهارت سربازان، عدم تناسب برخی آموزش‌های ارائه‌شده به سربازان، بروز برخی ناهنجاری‌های اجتماعی در محیط پادگان‌ها و رفتارهای خلاف شأن برخی فرماندهان، مانند به‌کارگیری سربازان در مشاغل دون شأن اشاره نمود (حسینعلی‌پور و همکاران، ۱۳۹۳).

سیر تحول قانون نظام و وظیفه عمومی در ایران

قانون خدمت وظیفه عمومی در ایران تاکنون تغییر و تحولات زیادی داشته است. در سال ۱۲۹۴ قانون سربازگیری خدمت اجباری به اجرا در آمد و به استناد آن، اساس قشون‌گیری به طرز بنیچه قرار گرفت (آبراهامیان، ۱۳۸۹). در دوره پهلوی اول، اولین قانون نظام وظیفه عمومی، تحت عنوان «قانون خدمت اجباری» در ۱۳۰۴/۳/۱۶ از تصویب مجلس شورا گذشت. با تصویب این قانون، کلیه اتباع ذکور دولت ایران، از اول سن ۲۱ سالگی، مکلف به خدمت سربازی گردیدند؛ مگر در مواردی که بر طبق قانون مستثنا شده بودند. مدت خدمت سربازی در مجموع ۲۵ سال و در سه دوره بود (نیازی و شالچی، ۱۳۹۲):

- دوره اول خدمت نظامی که مدت آن شش سال بود که دو سال اول، مدت تحت السلاح و چهار سال بعد، احتیاط بود.
- دوره دوم، دوره ذخیره بود که مدت آن سیزده سال بود که شش سال اول ذخیره مقدم و هفت سال بعد، ذخیره تالی بود.
- دوره سوم، دوره پاسبانی است که مدت آن شش سال بود.

آخرین قانون نظام وظیفه عمومی در ۱۳۶۳/۷/۲۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و در ۱۳۹۰/۰۸/۲۲ قانون اصلاح موادی از قانون خدمت وظیفه عمومی در مجلس شورای اسلامی تصویب شد. به موجب ماده چهار این قانون، خدمت وظیفه عمومی ۳۰ سال و شامل دوره‌های زیر است (معاونت قوانین و مقررات سازمان وظیفه عمومی ناجا، ۱۳۹۰):

- مدت خدمت دوره ضرورت ۲۴ ماه است و در صورتی که مشمولان مازاد و یا کمتر از تعداد مورد نیاز باشد، ستاد کل با کسب اجازه از فرماندهی کل آن را به کمتر یا بیشتر از مدت دوره ضرورت تغییر می دهد (اصلاحی ۱۳۹۰/۰۸/۲۲).
- دوره احتیاط هشت سال
- دوره ذخیره اول ۱۰ سال
- دوره ذخیره دوم ۱۰ سال

روش‌شناسی تحقیق

رویکرد پژوهش حاضر کیفی و روش تحقیق مورد استفاده، روش تحلیل مضمون^۱ است. از روش تحلیل مضمون جهت تعیین، تحلیل و بیان مضامین موجود درون داده‌ها استفاده می‌شود (Guest, et al., 2011). محقق در تحلیل مضمون، مفاهیم مهم مطرح‌شده در متن را استخراج می‌کند (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). با توجه به هدف پژوهش حاضر که احصاء و تبیین معیارهای به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه بر اساس تحلیل مضامین فرامین مقام معظم رهبری است و نظر به اهمیت تک تک فرمایشات معظم‌له، تمامی فرامین ایشان که مرتبط با بحث سربازی بوده، مورد تحلیل قرار گرفت تا مضامین مستتر در آن‌ها احصاء گردد. با توجه به اینکه اولین مرحله تحلیل داده‌ها در تحلیل مضمون آشنایی با داده‌ها است (Braun & Clarke, 2006)؛ لذا در این تحقیق، محققان از طریق «مطالعه مکرر داده‌ها» و «خواندن فعال» متن - یعنی جستجوی معانی و الگوها، یاداشت‌برداری و علامت‌گذاری جمله‌ها - اشراف مناسبی نسبت به محتوا کسب نمودند. در گام دوم تحلیل داده‌ها، کدهای اولیه ایجاد شدند. کدهای اولیه معرف ویژگی داده‌ها است که بیانگر مفهومی در خصوص مسئله تحقیق است (Braun, et al., 2019). در گام سوم، محققان در جستجوی مضامین بودند. این مرحله شامل دسته‌بندی کدهای مختلف در قالب مضمون‌های بالقوه است (Tuckett, 2005). در گام چهارم مضمون‌ها مورد بازبینی قرار گرفتند. بازبینی مضمون‌ها شامل دو مرحله بازبینی و تصفیه مضمون‌ها است. بازبینی مضمون‌ها در سطح خلاصه‌های

^۱Thematic analysis

کدگذاری شده و تصفیه مضمون‌ها و ارزیابی اعتبار مضمون‌ها در رابطه با مجموعه داده‌ها است (درخشه و همکاران، ۱۳۹۴). در آخرین گام تحلیل مضمون، مضمون‌ها تعریف و نام‌گذاری شدند. با تعریف مضامین، ماهیت هر یک از مضمون‌ها مشخص شده و اینکه هر مضمون کدام جنبه از داده‌ها را در خود دارد، تعیین می‌شود و بر اساس آن نام مناسبی برای مضمون انتخاب می‌شود (Boyatzis, 1998). یکی از ابزارهای مورد استفاده در تحلیل مضمون، شبکه مضامین است که در آن ارتباط میان مضامین در نگاره‌هایی شبیه تارنما نشان داده می‌شود (Attride-Stirling, 2001).

در این تحقیق، جهت ارزیابی قابلیت اعتماد نتایج پژوهش، از معیارهای چهارگانه تأییدپذیری^۱، انتقال‌پذیری^۲، اطمینان‌پذیری^۳ و باورپذیری^۴ پیشنهاد شده توسط کانلی^۵ (۲۰۱۶)، استفاده شده است که نتایج آن در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول ۱- ارزیابی قابلیت اعتماد نتایج پژوهش

معیار قابلیت اعتماد	اقدام انجام شده در تحقیق حاضر
تأییدپذیری	استفاده از استراتژی ذکر مثال و درج عین متن فرامین مقام معظم رهبری مورد تحلیل برای نشان دادن صحت استنتاج.
انتقال‌پذیری	- جهت اطمینان از انتقال‌پذیری نتایج، تمامی فرامین رهبری در خصوص خدمت‌سربازی به‌عنوان کل منابع اطلاعاتی تحقیق بررسی شد. - مدنظر قرار دادن شأن صدور در تحلیل فرامین مقام معظم رهبری.
اطمینان‌پذیری	تشریح تمام مراحل تحقیق به‌صورت مبسوط و کامل، جهت ایجاد امکان بازبینی و موشکافی تحقیق توسط دیگر پژوهشگران.
باورپذیری	- آوردن عین متن فرامین رهبری در ذیل تفسیر آن. - اخذ نظرات ۱۵ نفر از صاحب‌نظران فعال در حوزه خدمت‌سربازی مشتمل بر مسئولان و کارشناسان ستاد نیروهای مسلح، سازمان نظام وظیفه عمومی، سپاه پاسداران و ارتش و همچنین صاحب‌نظران دانشگاهی و اعمال نظرات اصلاحی آن‌ها.

۱) Confirmability
۲) Transformability
۳) Dependability
۴) Credibility
۵) Connolly

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، بر اساس فرایند تحلیل مضمون، پس از مطالعه فرامین مقام معظم رهبری در خصوص خدمت سربازی، کدهای اولیه‌ای از فرامین معظم‌له در ارتباط با معیارهای به‌کارگیری بهینه سربازان استخراج شد. در جدول (۲) تنها کدگذاری اولیه سه مورد از فرامین مقام معظم رهبری در خصوص خدمت سربازی به‌عنوان نمونه ارائه شده است.

جدول ۲- نمونه‌ای از کدگذاری اولیه فرامین مقام معظم رهبری

ردیف	متن فرامین مقام معظم رهبری در خصوص خدمت وظیفه عمومی	کدهای استخراج شده
۱	از مسائل مهم در این باره، آموزش‌های مفید به سربازان، به‌کارگیری در کارهای متناسب با تحصیلات و قابلیت‌ها و برنامه‌ریزی برای تربیت دینی و اخلاقی است. باید احساس تضییع وقت و عمر به کسی که در حال گذراندن خدمت وظیفه عمومی است، دست ندهد (۱۳۸۳/۰۳/۱۷).	ارائه آموزش‌های مفید به سربازان؛ به‌کارگیری سربازان در کارهای متناسب با تحصیلات و قابلیت‌ها؛ تربیت دینی و اخلاقی سربازان؛ عدم احساس تضییع وقت و عمر.
۲	در نیروهای مسلح به‌خصوص با استفاده از مضمولین جوان و کارآمد، نوآوری را ترویج دهند، زمینه‌سازی کنند، به‌ویژه بخش نیازمندی‌های دفاعی را برطرف کنند.	ترویج نوآوری در نیروهای مسلح؛ استفاده از مضمولان کارآمد؛ تأمین نیازمندی‌های دفاعی؛ استفاده از مضمولان کارآمد؛ زمینه‌سازی جهت استفاده از توانمندی‌های مضمولان.
۳	نکته اول: مضمولان وظیفه‌ای که دارای تحصیلات عالی هستند ... به‌طور حتم بایستی از توانایی‌های فکری و احیاناً تخصص آن‌ها در بخش‌های مختلف نیروی‌های مسلح و ودجا (وزارت دفاع) استفاده شود (این نکته اصلی است) (۹۱/۲/۳).	مضمولان با تحصیلات عالی؛ استفاده از توانایی‌های فکری مضمولان نخبه در نیروهای مسلح؛ استفاده از تخصص مضمولان تحصیل‌کرده در نیروهای مسلح؛ عاطل نماندن نیروهای بارز و زبده در طی سربازی.

در گام دوم کدگذاری، کدهای اولیه در قالب مضامین فرعی توصیفی کدگذاری شدند. این مضامین توصیفی در قالب مضامین پایه و مضامین سازمان‌دهنده دسته‌بندی شدند. برای مثال، به‌کارگیری متناسب با تحصیلات و تخصص سربازان به‌عنوان یک مضمون سازمان‌دهنده انتخاب شد که مضامین پایه ذیل آن عبارت‌اند از: به‌کارگیری تخصصی در سازمان‌های نظامی و غیرنظامی، استفاده از توانایی‌های فکری مضمولان تحصیل‌کرده، ترویج

نوآوری در نیروهای مسلح و عدم احساس تضییع وقت و عمر. همان‌طور که در جدول (۲) مشاهده می‌شود، مضمون سازمان‌دهنده و مضامین پایه ذیل آن از فرامین مختلف مقام معظم رهبری احصاء شده است. مضمون به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه نیز به‌عنوان مضمون فراگیر انتخاب شد، چون سایر مضامین سازمان‌دهنده و پایه را از لحاظ معنایی مشمول می‌شود. در پایان، با استفاده از ابزار تحلیل شبکه مضامین، الگوی معیارهای به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه ترسیم شد که در تصویر (۱) نشان داده شده است.

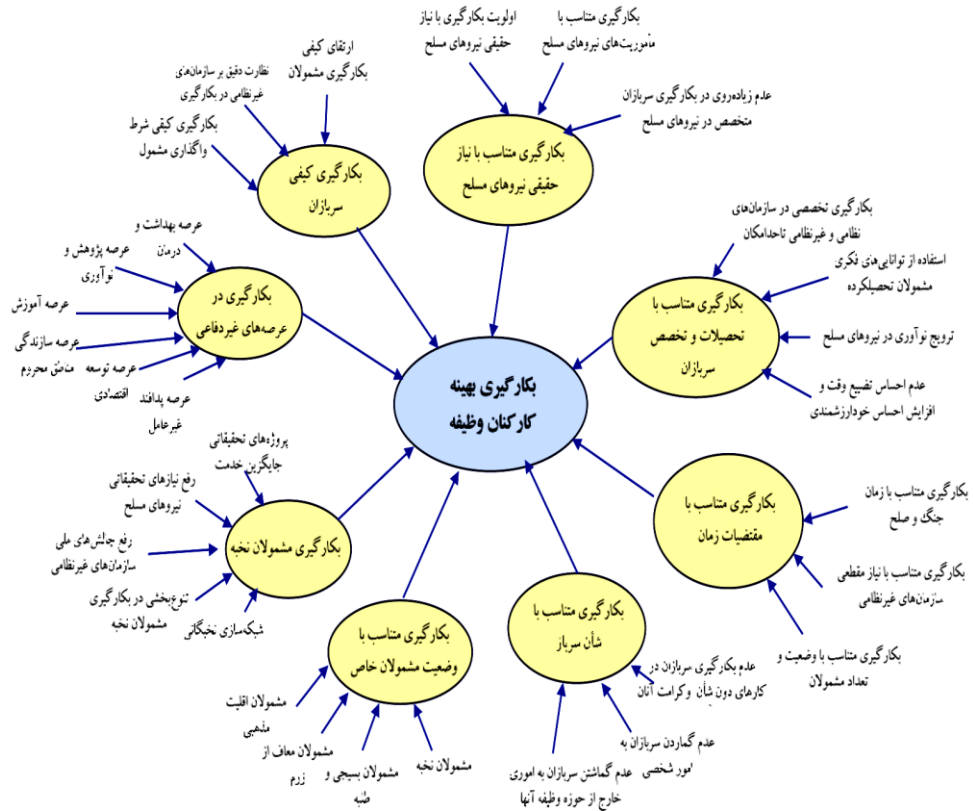
با بررسی تدابیر و فرامین مقام معظم رهبری مشخص می‌شود که معظم‌له بر روی به‌کارگیری بهینه سربازان تأکید ویژه داشته و معیارهای زیر را برای به‌کارگیری بهینه آنان مطرح نموده‌اند:

- به‌کارگیری متناسب با نیاز حقیقی نیروهای مسلح؛
- به‌کارگیری متناسب با تحصیلات و تخصص سربازان؛
- به‌کارگیری متناسب با مقتضیات زمان؛
- به‌کارگیری متناسب با شأن سرباز؛
- به‌کارگیری متناسب با وضعیت مشمولان خاص (مشمولان نخبه، متأهل، بسیجی، طلبه و ...)
- به‌کارگیری تخصصی مشمولان نخبه؛
- به‌کارگیری ضروری در عرصه‌های غیردفاعی؛
- به‌کارگیری کیفی سربازان.

بر اساس فرامین مقام معظم رهبری، می‌توان تعریف زیر را برای «به‌کارگیری بهینه» ارائه نمود:

به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه عبارت است از: به‌کارگیری درست، به‌جا و کیفی سربازان، به نحوی که محور به‌کارگیری مأموریت‌های نیروهای مسلح بوده و بر اساس نیازهای حقیقی نیروهای مسلح، مشمولان تا حد امکان متناسب با تحصیلات، مهارت‌ها و تخصص به کار گرفته شوند؛ تا علاوه بر تأمین نیازهای دفاعی-امنیتی، سایر نیازهای کشور در عرصه‌های غیر دفاعی مرتفع شده و بستر لازم برای تربیت دینی و اخلاقی جوانان مؤمن و

کارآمد فراهم آمده و سربازان نیز از دوره خدمت سربازی، احساس مفید بودن، خودارزشمندی و عدم احساس تضييع وقت و عمر داشته باشند. در ادامه، شاخص‌های هر یک از معیارهای اصلی به‌کارگیری بهینه سربازان توضیح داده شده است.

تصویر ۱- شبکه مضامین معیارهای به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه بر اساس فرامین مقام معظم رهبری

۱. شاخص‌های معیار به‌کارگیری متناسب با نیاز حقیقی نیروهای مسلح

با بررسی فرامین مقام معظم رهبری مشخص می‌شود که اصلی‌ترین شاخص در به‌کارگیری بهینه سربازان، تأمین نیاز نیروهای مسلح بوده و اولویت به‌کارگیری مشمولان با تأمین نیازهای نیروهای مسلح است. برای مصداق، می‌توان به فرمایشات زیر استناد کرد:

«جناب آقای دکتر فیروزآبادی! ... در کنار اصرار بر پر و پیمان کردن نیروهای مسلح که البته باید در درجه اول باشد. اصل نیاز سازمان‌های دیگر به نیروهای مشمول را هم به‌کلی فراموش نکنید. این هم در کوتاه‌مدت نیاز کشور است» (۱۳۷۰/۰۶/۰۲).

در واقع، رهبر انقلاب در کنار سایر عرصه‌های غیردفاعی، به‌کارگیری سربازان را در عرصه دفاعی و امنیتی در درجه اول اولویت می‌دانند. البته ایشان بر عدم زیاده‌روی در به‌کارگیری سربازان، به‌ویژه سربازان متخصص، در نیروهای مسلح نیز تأکید ویژه‌ای دارند. برای مثال، معظم‌له از هرگونه زیاده‌روی در به‌کارگیری پزشکان در نیروهای مسلح تأکید نموده‌اند.

«ستاد فرماندهی کل قوا... نیاز نیروهای مسلح در اولویت قرار گیرد. از هرگونه زیاده‌روی در به‌کارگیری پزشکان در نیروهای مسلح خودداری شود و نیاز حقیقی در نظر گرفته شود» (۱۳۷۰/۸/۶).

لازمه عدم زیاده‌روی در به‌کارگیری مشمولان در نیروهای مسلح، تعیین نیاز واقعی نیروهای مسلح به سرباز، به‌ویژه سربازان متخصص است. بر اساس تحلیل فرامین رهبر انقلاب، مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار به‌کارگیری سربازان وظیفه، متناسب با نیاز نیروهای مسلح عبارت‌اند از:

- اولویت به‌کارگیری سربازان با تأمین نیاز دفاعی و امنیتی نیروهای مسلح؛
- به‌کارگیری سربازان متناسب با مأموریت‌های نیروهای مسلح؛
- به‌کارگیری متناسب با نیاز حقیقی نیروهای مسلح به سربازان عادی؛
- به‌کارگیری مشمولان تحصیل‌کرده متناسب با نیاز حقیقی نیروهای مسلح؛
- عدم زیاده‌روی در به‌کارگیری سربازان متخصص در نیروهای مسلح؛

۲. شاخص‌های معیار به‌کارگیری متناسب با تحصیلات و تخصص سربازان

به‌کارگیری تخصصی سربازان، دومین معیار کلیدی به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه است که مکرر در فرامین رهبری مورد تأکید قرار گرفته است. بر اساس رهنمودهای ایشان می‌بایست بستر لازم جهت به‌کارگیری تخصصی سربازان در نیروهای مسلح و در سایر

سازمان‌های غیرنظامی فراهم شود، البته در این مورد نیز اولویت به‌کارگیری تخصصی سربازان با نیروهای مسلح است.

«اخیراً از دانشگاه از ما مشمول خواسته‌اند، این کار ظریفی است، باید اگر از مشمول متخصص استفاده به‌جا می‌کند کمک کنیم (البته مراقبت‌های لازم هم بشود) از طرف دیگر در خود نیروهای مسلح از توان این افراد متخصص بهره لازم برده شود» (۸۲/۲/۲۵).

یا در جای دیگر ایشان از ستاد کل نیروهای مسلح می‌خواهند تا از توانمندی مشمولان کارآمد جهت ترویج نوآوری و رفع نیازمندی‌های دفاعی استفاده نمایند:

«... در نیروهای مسلح به‌خصوص با استفاده از مشمولین جوان و کارآمد، نوآوری را ترویج دهند، زمینه‌سازی کنند، به‌ویژه بخش نیازمندی‌های دفاعی را برطرف کنند».

یکی از جنبه‌های به‌کارگیری تخصصی سربازان مورد اشاره در فرامین رهبری، به‌کارگیری مشمولان در کارها و مشاغلی متناسب با رشته و تحصیلات آن‌ها تا حد امکان است.

«از مشمولین تحصیلکرده در حرفه‌های خودشان استفاده بهینه شود و در جاهای لازم به کار گرفته شوند» (۸۸/۱۰/۲۶).

به‌کارگیری تخصصی سربازان علاوه بر توانمندسازی سربازان، باعث می‌شود جوانان نسبت به خدمت سربازی احساس تضييع وقت و اتلاف عمر نداشته باشند.

«از مسائل مهم در این باره، آموزش‌های مفید به سربازان، به‌کارگیری در کارهای متناسب با تحصیلات و قابلیت‌ها، ... باید احساس تضييع وقت و عمر به کسی که در حال گذراندن خدمت و وظیفه عمومی است، دست ندهد» (۱۳۸۳/۰۳/۱۷).

نکته مهم دیگری که از فرامین رهبر انقلاب در خصوص به‌کارگیری مشمولان تحصیلکرده، قابل برداشت است، این تلقی است که ایشان بیشتر بر استفاده از توانایی فکری مشمولان تحصیلکرده و نخبه تأکید دارند تا اینکه حتماً در شغلی متناسب با رشته تحصیلی آن‌ها به کار گرفته شوند.

«مشمولان وظیفه‌ای که دارای تحصیلات عالی هستند و یا در شمار نخبگان محسوب می‌شوند، نباید دوران خدمت این‌ها به معنی معطل ماندن این نیروهای باارزش و یا زبده

باشد. به‌طور حتم بایستی از توانایی‌های فکری و احیاناً تخصص آن‌ها در بخش‌های مختلف نیروی‌های مسلح و ودجا (وزارت دفاع) استفاده شود (این نکته اصلی است)» (۹۱/۲/۳).

بنابراین، استفاده از توانایی فکری مشمولان تحصیل‌کرده امری الزامی است و تا حد امکان نیز باید از تخصص آن‌ها بهره‌برداری شود. در واقع، معظم‌له بهره‌برداری از توانایی فکری مشمولان تحصیل‌کرده را تنها منوط به به‌کارگیری آن‌ها در شغلی مرتبط با رشته تحصیلی آن‌ها نمی‌داند. این نکته از این حیث دارای اهمیت است که امکان به‌کارگیری تخصصی تمامی مشمولان تحصیل‌کرده در کارها و مشاغلی که دقیقاً متناسب با رشته تحصیلی آن‌ها باشد، در نیروهای مسلح وجود ندارد. البته باید در نظر داشت که عدم امکان به‌کارگیری تخصصی تمامی مشمولان تحصیل‌کرده، نه به‌عنوان نقطه ضعف خدمت سربازی، بلکه در صورت مدیریت درست، به‌عنوان نقطه قوت آن قابل تعریف است. چراکه بسیاری از رشته‌های تحصیلی که کمتر مورد نیاز سازمان‌های نیروهای مسلح می‌باشند، از وضعیت بازار کار مناسبی در سطح جامعه برخوردار نیستند؛ بنابراین، در صورت به‌کارگیری درست آن‌ها در طول خدمت و توانمندسازی آن‌ها از طریق ارائه آموزش‌های مهارتی، زمینه اشتغال‌زایی آن‌ها پس از سربازی فراهم خواهد بود. ایجاد قرارگاه مرکزی مهارت‌آموزی سربازان از همین منظر قابل تفسیر بوده که مورد تأیید مقام معظم رهبری نیز می‌باشد:

«این کار [قرارگاه مرکزی مهارت‌آموزی]، کار خوبی است و خیلی کار مثبتی است... حضور سرباز را در پادگان هدفمند بکنید، یعنی صرفاً این نباشد که تیراندازی و نگهبانی یاد بگیرند، واقعاً بتوانند کار یاد بگیرند. اگر این بتواند انجام بگیرد، کار خیلی بزرگی است.»

بر اساس تحلیل فرامین رهبر معظم انقلاب، مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار به‌کارگیری کارکنان وظیفه متناسب با تحصیلات و تخصص آن‌ها عبارت‌اند از:

- به‌کارگیری تخصصی سربازان در سازمان‌های نظامی و غیرنظامی تا حد امکان؛
- اولویت به‌کارگیری تخصصی سربازان با نیروهای مسلح؛

- به‌کارگیری مشمولان متناسب با تحصیلات، مهارت‌ها و قابلیت‌های سربازان؛
- لزوم استفاده از توانایی‌های فکری مشمولان نخبه و تحصیلکرده؛
- لزوم استفاده از تخصص مشمولان تحصیلکرده تا حد امکان؛
- ترویج نوآوری در نیروهای مسلح با استفاده از سربازان کارآمد؛

۳. شاخص‌های معیار به‌کارگیری متناسب با مقتضیات زمان

با بررسی فرامین مقام معظم رهبری، این تلقی قابل استنتاج است که از منظر ایشان، در به‌کارگیری بهینه سربازان می‌بایست به مقتضیات زمان هم توجه شود. این نتیجه‌گیری از تحلیل روند تاریخی فرامین معظم‌له و اشارات ایشان به شرایط و مقتضیات خاص هر دوره زمانی قابل برداشت است. برای مثال، ایشان خدمت سربازی را یک خدمت مقدس هم در زمان جنگ و هم در زمان صلح می‌دانند که در همه شرایط جزء نیازهای حیاتی ملت و کشور به شمار می‌آید.

«خدمت و وظیفه عمومی، خدمت واقعاً مقدسی است که در جنگ و صلح در صف اول نیازهای ملت و کشور قرار دارند» (۶۸/۶/۳۰).

شایان ذکر است که در فرامین حضرت امام خمینی^(ره) تنها به جنبه دفاعی سربازی اشاره شده است که این امر نشان می‌دهد در دوران جنگ، تنها کارکرد سربازی دفاع از کشور است. ولی در بیانات مقام معظم رهبری علاوه بر کارکرد دفاعی سربازی، به سایر عرصه‌های اقتصادی، بهداشتی- درمانی و آموزشی سربازی اشاره شده است که به‌عینه مؤید این است که یکی از معیارهای به‌کارگیری بهینه سربازی، توجه به مقتضیات زمان می‌باشد. یکی از مقتضیات زمانی مورد اشاره در فرامین رهبر انقلاب، توجه به نیاز مقطعی سایر ارگان‌ها به مشمولان متخصص است که می‌بایست در تخصیص سربازان مدنظر قرار گیرد.

«جناب آقای دکتر فیروزآبادی! ... اصل نیاز سازمان‌های دیگر به نیروهای مشمول را هم به کلی فراموش نکنید. این هم در کوتاه‌مدت نیاز کشور است».

«مشکل وزارت بهداشت و درمان باید تا حد ممکن حل شود» (۷۰/۸/۶).

از دیگر مقتضیات زمانی مؤثر بر الگوی به‌کارگیری سربازان، شرایط و وضعیت مشمولان است.

«امروز جوانی که در پادگان ما می‌آید، با جوان ۳۰ - ۴۰ سال پیش تفاوت دارد. بچه‌ها سوادشان خوب است. باهوش هستند. این را ما بایستی نگذاریم از پادگان ناراضی برود». یا معظم‌له در دیدار فرماندهان نزاها می‌فرمایند:

«مسئله بسیار مهم دیگر، مسئله سرباز وظیفه است، ... این جوان‌ها هم مثل سابق جوان‌های بی‌سواد نیستند. اغلب باسواد هستند یا دیپلم‌اند یا بالاتر...» (۸۸/۷/۲۶).

با تغییر نسل جوان و افزایش سطح تحصیلات مشمولان، لازم است تغییراتی در نحوه به‌کارگیری سربازان ایجاد شود تا از نارضایتی آن‌ها جلوگیری شود. یکی از الگوهای به‌کارگیری مدنظر رهبری متناسب با افزایش سطح تحصیلات مشمولان، الگوی به‌کارگیری تخصصی است.

یکی دیگر از مقتضیات زمانی که مقام معظم رهبری در به‌کارگیری سربازان مد نظر قرار داده‌اند، تعداد مشمولان می‌باشد. برای مثال، در دوره زمانی که تعداد مشمولان، مازاد بر توان جذب نیروهای مسلح بوده است، ایشان رهنمودهای مختلفی را برای به‌کارگیری بهینه سربازان ارائه نموده‌اند.

«در این مورد [مشمول مازاد] ستاد کل، یک بررسی اساسی بکند، جوان‌ها بیایند آموزش ببینند زمان خدمت را، اگر مانعی نباشد کمتر کنیم» (۱۳۷۵/۰۶/۵).

یا معظم‌له در جای دیگری در خصوص مشمولان مازاد به توان جذب می‌فرمایند: «دولت برنامه‌هایی برای استفاده از نیروهای وظیفه دارد، ببینید دستگاه‌های دولتی چه تعداد نیاز دارند، گویا طرح سپاه سازندگی دارد» (۱۳۷۶/۰۸/۱۸).

مقام معظم رهبری الگوهای به‌کارگیری مختلفی برای مدیریت مشمولان مازاد، همچون به‌کارگیری آن‌ها در دستگاه‌های دولتی و یا کاهش مدت خدمت سربازی مطرح می‌فرمایند. بر اساس تحلیل فرامین رهبر انقلاب، مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار به‌کارگیری کارکنان وظیفه، متناسب با مقتضیات زمان عبارت‌اند از:

- به‌کارگیری سربازان متناسب با زمان صلح و جنگ؛
- به‌کارگیری متناسب با نیاز مقطعی سایر ارگان‌ها به مشمولان؛
- به‌کارگیری متناسب با وضعیت مشمولان در هر دوره زمانی؛
- به‌کارگیری متناسب با تعداد مشمولان و نیاز ن.م در هر دوره زمانی؛

۴. شاخص‌های معیار به‌کارگیری متناسب با شأن سرباز

یکی دیگر از معیارهایی که مقام معظم رهبری برای به‌کارگیری بهینه سربازان مطرح می‌فرمایند، به‌کارگیری آنان در امور و مشاغلی است که با شأن سربازان همخوانی داشته باشد.

«وضع سربازها خوب نیست، هم از لحاظ گماشتن آن‌ها به کارهایی که وظیفه‌شان نیست. سربازها امروز باسوادند، لیسانس و بالاتر کم نیستند، ... اگر درست به کار گرفته شوند، معلوم نیست این همه فراری داشته باشید» (۹۳/۹/۱۳).

رهبر انقلاب وضع به‌کارگیری برخی از سربازان را مناسب وضعیت فعلی ندانسته و تأکید می‌فرمایند که با توجه به افزایش سطح تحصیلات اکثر مشمولان، لازم است از گماشتن آن‌ها به اموری خارج از حیطه وظایف آن‌ها اجتناب شود. همچنین معظم‌له مسئولان را از گماشتن سربازان به امور شخصی خود نهی کرده و آن‌ها را ضامن اجرةالمثل به بیت‌المال می‌داند.

«جایز نیست برای مسئولین وادار کردن سربازان و هیچ فرد دیگری برای انجام امور شخصی و اگر به کار گیرند، ضامن اجرةالمثل به بیت‌المال می‌باشند».

در به‌کارگیری سربازان لازم است شأن و جایگاه آن‌ها حفظ شده و از به‌کارگیری سربازان در کارهای دون شأن خودداری شود. این امر نه‌تنها موجب افزایش رضایت سربازان شده بلکه منزلت و کرامت سربازان و خدمت سربازی در جامعه ارتقا می‌یابد. بر اساس فرامین رهبر انقلاب، مؤلفه‌های معیار به‌کارگیری مشمولان وظیفه متناسب با شأن سرباز عبارت‌اند از:

- عدم به‌کارگیری سربازان در کارهای دون شأن؛
- عدم گماردن سربازان به امور شخصی؛
- عدم گماشتن سربازان به اموری خارج از حوزه وظیفه آن‌ها؛
- حفظ کرامت سربازان.

۵. شاخص‌های معیار به کارگیری متناسب با وضعیت مشمولان خاص

جنبه دیگر به کارگیری بهینه سربازان که از فرامین مقام معظم رهبری استنتاج می‌شود، به کارگیری مشمولان متناسب با وضعیت خاص آن‌ها است. در فرامین رهبر انقلاب به گروه‌های خاصی از مشمولان اشاره شده است که ایشان الگوی‌های به کارگیری متفاوتی را برای هر گروه از این مشمولان خاص مناسب می‌دانند. گروه‌های خاص مشمولان عبارت‌اند از:

- مشمولان نخبه
- مشمولان طلبه و حافظ قرآن
- مشمولان متأهل
- مشمولان معیل
- مشمولان بسیجی
- مشمولان معاف از رزم

با عنایت به توجه ویژه مقام معظم رهبری به مقوله نخبگان، به کارگیری مشمولان نخبه به‌عنوان یک شاخص اصلی انتخاب شده که به‌صورت مجزا توضیحات آن ارائه شده است. گروه دیگر مشمولان خاص، مشمولان متأهل می‌باشند که با توجه به شرایط خاص آنان، مقام معظم رهبری، مواردی مانند نزدیکی محل خدمت به محل سکونت و افزایش حقوق سربازان متأهل را به‌عنوان تسهیلات ویژه مشمولان متأهل مطرح می‌فرمایند.

«همین طرح تسهیلات ازدواج جوانان، چهار ماه کم کردن از خدمت متأهلین مشکلی را حل نمی‌کند، خدمت نزدیک محل سکونت خانواده بله خوبست (عرض شد، قبلاً تصویب فرمودید) حقوق هم اضافه شود خوبست» (۱۴/۳/۲۱).

دسته دیگری از مشمولان خاص، مشمولان بسیجی هستند که بر اساس فرامین مقام معظم رهبری، اولویت به کارگیری مشمولان بسیجی با سپاه پاسداران انقلاب اسلامی است. البته معظم‌له گذراندن دوره خدمت ضرورت مشمولان بسیجی را در ارتش بلامانع می‌دانند. «به کارگیری بسیج با سپاه است».

«همه افراد، خدمت ضرورت را بگذرانند، اشکال هم ندارد یک بسیجی خدمت ضرورت را در ارتش بگذرانند».

رهبر انقلاب بر داوطلبانه بودن نیروی بسیج تأکید دارند و می‌فرمایند: بسیج نباید به‌عنوان جایگزینی برای خدمت سربازی یا حتی نیروهای احتیاط و ذخیره در نظر گرفته شود.

«نیروی احتیاط و ضرورت، نیروی اجباری و موظف است و نیروی بسیج نیروی داوطلب».

«حفظ و توجه به نیروهای مردمی با داشتن سرباز منافاتی ندارد، ... بسیج تنها کافی نیست» (۱۳۹۴/۰۶/۱۶).

همان‌طور که در فرامین معظم‌له دقیقاً مورد تأکید قرار گرفته است، خدمت سربازی برای دفاع از کشور و تأمین تشکیلات نیروهای مسلح، یک نیاز حیاتی است و بسیج به‌تنهایی کفایت نمی‌کند. از این رو، الگوهای مختلفی که توسط برخی از ارگان‌ها مبنی بر به‌کارگیری بسیجیان به‌جای خدمت سربازی مطرح می‌شود، بر اساس منویات رهبری، قابلیت اجرایی در حال حاضر ندارد.

گروه دیگری از مشمولان خاص که بر اساس فرامین مقام معظم، الگوی به‌کارگیری متفاوتی برای آن‌ها مناسب است، مشمولان روحانی (طلبه) هستند. در دوران رژیم پهلوی، به دلیل آنکه هدف اصلی رژیم از سربازی طلاب صدمه زدن به حوزه‌های علمیه بود، اکثر علمای بزرگ با خدمت سربازی طلاب مخالف بودند؛ اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی با تغییر اهداف و مبانی خدمت سربازی، مقام معظم رهبری خدمت سربازی را هم‌سنگ جهاد فی سبیل الله برمی‌شمارند.

«چون مسئله سربازی در اینجا، غیر از سربازی در مصر است. سربازی در اینجا مثل قرآن خواندن است و جهاد فی سبیل الله است. جهاد فی سبیل الله با قرآن خواندن، عدلین هستند، این‌ها از هم جدا نیستند» (۶۹/۱۲/۱).

لذا لازم است طلاب مانند سایر اقشار جامعه، خدمت سربازی را بگذرانند. البته، بر اساس منویات مقام معظم رهبری، الگوی مطلوب به‌کارگیری سربازان طلبه، به‌کارگیری آن‌ها در امور ترویج مباحث دینی و فرهنگی است. در طرح ویژه خدمت سربازی طلاب نیز که با موافقت رهبر معظم انقلاب از سال ۱۳۷۶ اجرایی شده است، طلاب می‌توانند خدمت سربازی خود را در قالب انجام مأموریت‌های فرهنگی، تبلیغی و تدریسی سپری نمایند.

مقام معظم رهبری معافیت مشمولان حافظ قرآن را به دلیل سربازی در نظام جمهوری اسلامی ایران، امری مقدس است، برخلاف مصلحت می‌دانند اما با اعطای تسهیلات ویژه، مانند درجه تشویقی، مرخصی تشویقی یا تعیین محل خدمت به مشمولان حافظ قرآن، موافق می‌باشند.

«البته ما نباید این طور بگوییم که حافظ قرآن معاف است. ... دولت در اینجا، دولت قرآن است، سربازی آن هم جهاد است. بنابراین به جای معاف کردن، بهتر است بگوییم هر کس که حفظ قرآن داشت فرمانده می‌شود. ...» (۶۹/۱۲/۱).

«برای افراد وظیفه حافظ کل قرآن، یک درجه بالاتر از درجه استحقاقی و دو ماه مرخصی تشویقی و تعیین محل خدمت اعطاء شود...» (۷۳/۱۱/۵).

در خصوص سربازان معیل و سرپرست خانوار نیز مقام معظم رهبری بر تأمین رفاه و کمک‌هزینه آن‌ها تأکید می‌نمایند.

«ستاد فرماندهی کل، جهت تأمین بودجه کمک‌هزینه سربازان معیل و سرپرست خانواده برابر قانون اقدام و پی‌گیری نماید» (۱۳۷۶/۰۵/۱۹).

۶. شاخص‌های معیار به‌کارگیری تخصصی مشمولان نخبه

مهم‌ترین گروه مشمولان خاصی که بارها در فرامین مقام معظم رهبری بر لزوم به‌کارگیری درست آن‌ها تأکید شده است، مشمولان نخبه است. رهبر انقلاب در فرامین متعددی به لزوم توجه ویژه به مقوله نخبگان و پیاده‌سازی الگوی خاص به‌کارگیری مشمولان نخبه تأکید نموده‌اند.

«مشمولان وظیفه‌ای که دارای تحصیلات عالی هستند و یا در شمار نخبگان محسوب می‌شوند، نباید دوران خدمت این‌ها به معنی معطل ماندن این نیروهای باارزش و یا زیاده باشد. به‌طور حتم بایستی از توانایی‌های فکری و احیاناً تخصص آن‌ها در بخش‌های مختلف نیروی‌های مسلح و ودجا (وزارت دفاع) استفاده شود (این نکته اصلی است)» (۹۱/۲/۳).

مقام معظم رهبری برخورد ویژه با نخبگان را نشانه بی‌عدالتی ندانسته و این تبعیض در حق نخبگان را یک تبعیض عادلانه می‌دانند که در نهایت منفعت آن به کل جامعه برمی‌گردد.

«ممکن است به نظر بیاید، این یک تبعیض است؛ اما تبعیض همه‌جا غیر عادلانه نیست. گاهی اوقات تبعیض عین عدالت است. این حساب باز کردن برای نخبگان عین عدل است» (۱۳۸۱/۰۷/۳).

به‌طور حتم، از منظر معظم‌له، نیروهای مسلح نیز خارج از این قاعده کلی نبوده و لازم است برنامه‌ریزی ویژه‌ای برای بهره‌برداری از پتانسیل عظیم مشمولان نخبه داشته باشند. «این کار مثل سربازگیری اجباری دوران جنگ نیست. در اینجا نخبه علمی در میدان پرورش، پیشرفت و تولید علم بایستی مثل یک سرباز کار کند...».

بر اساس فرامین فوق، رویکرد سربازی نخبگان باید متفاوت از رویکرد رایج سربازی سایر مشمولان باشد و معظم‌له از مشمولان نخبه به‌عنوان سربازان جبهه علم و پیشرفت یاد می‌کنند و حوزه‌های پژوهشی را به‌عنوان اولویت اول به‌کارگیری مشمولان نخبه مطرح می‌فرمایند. «نخبه‌هایی که بناست به سربازی بروند، در بخش‌های پژوهشی موجود در نیروهای مسلح- چه ارتش و چه سپاه- مشغول کارهای پژوهشی شوند» (۱۳۸۱/۷/۳).

از سویی دیگر، ایشان بر این نکته تأکید می‌نمایند که عدم به‌کارگیری نخبگان در عرصه دفاعی به دلیل تعداد کم آن‌ها، خللی به توان دفاعی کشور وارد نخواهد کرد. البته بر لزوم آموزش نظامی مشمولان نخبه، با عنایت به تصریح قانون اساسی، تأکید دارند.

«مگر نخبگان در سال چند صد نفر می‌شوند که بخواهد در مسائل نظامی یک وزن بالا محسوب شود، البته خوب است که همه نخبگان، آموزش نظامی ببینند و در یک مجموعه دفاعی یا غیره، یک پروژه را قبول کنند که هم مشوق آنان باشد و هم باری برداشته شود» (۱۳۸۴/۱۱/۳).

رهبر انقلاب استفاده از توان مشمولان نخبه را در حوزه‌های تحقیقاتی هم به نفع نیروهای مسلح می‌دانند و هم انگیزه‌ای برای مشمولان نخبه برمی‌شمارند. بر اساس تحلیل فرامین رهبر انقلاب، مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار به‌کارگیری مشمولان نخبه عبارت‌اند از:

- به کارگیری مشمولان نخبه برای انجام پروژه‌های تحقیقاتی جایگزین خدمت؛
- به کارگیری مشمولان نخبه جهت تأمین بخشی از نیازهای تحقیقاتی نیروهای مسلح؛
- به کارگیری مشمولان نخبه جهت رفع چالش‌های ملی در سازمان‌های غیرنظامی؛
- به کارگیری مشمولان نخبه در شرکت‌های دانش‌بنیان تحت نظارت نیروهای مسلح؛
- تنوع بخشی در عرصه‌های به کارگیری نخبگان وظیفه (میزهای تخصصی، کارگاه‌های آموزشی، کرسی‌های نظریه‌پردازی و...)
- ایجاد عرصه‌های جدید برای به کارگیری نخبگان مقیم خارج از کشور در راستای انتقال دانش و فناوری به داخل کشور؛
- به کارگیری مشمولان نخبه با هدف تربیت افسران جنگ نرم و کادرسازی برای نظام؛

۷. شاخص‌های معیار به کارگیری در عرصه‌های غیر دفاعی

همان‌طور که قبلاً توضیح داده شد، از دیدگاه مقام معظم رهبری، به کارگیری سربازان در نیروهای مسلح و عرصه دفاعی - امنیتی، دارای اولویت اول است، اما در عین حال، تأکید می‌نمایند که اصل نیاز سازمان‌های غیرنظامی به مشمولان نباید فراموش شود.

«جناب آقای فیروزآبادی! ... در کنار اصرار بر پر و پیمان کردن نیروهای مسلح که البته باید در درجه اول باشد؛ اصل نیاز سازمان‌های دیگر به نیروهای مشمول را هم به کلی فراموش نکنید. این هم در کوتاه‌مدت نیاز کشور است» (۱۳۷۰/۰۶/۰۲).

بر اساس فرامین فوق، عرصه‌های غیردفاعی به کارگیری سربازان باید بر اساس نیاز روز کشور تعیین شود. برای مثال، با توجه به نیاز وزارت بهداشت به پزشک، عرصه بهداشت یکی از عرصه‌های غیر دفاعی مورد تأکید رهبر انقلاب برای به کارگیری مشمولان پزشک است.

«مشکل وزارت بهداشت و درمان باید تا حد ممکن حل شود. ...» (۷۰/۸/۶).

رهبر انقلاب بر به کارگیری مشمولان تحصیلکرده و نخبه در عرصه پژوهش، تحقیقات و نوآوری به عنوان یکی دیگر از عرصه‌های غیر دفاعی تأکید دارند.

«در نیروهای مسلح به خصوص با استفاده از مشمولین جوان و کارآمد، نوآوری را ترویج دهند، زمینه‌سازی کنند، به‌ویژه بخش نیازمندی‌های دفاعی را برطرف کنند».

«نخبه‌هایی که بناست به سربازی بروند، در بخش‌های پژوهشی موجود در نیروهای مسلح - چه ارتش و چه سپاه - مشغول کارهای پژوهشی شوند» (۱۳۸۱/۷/۳).

عرصه آموزش، عرصه غیر دفاعی دیگری است که با توجه به نیاز دانشگاه‌ها به هیئت‌علمی (سرباز هیئت‌علمی) و وزارت آموزش و پرورش به معلم (سرباز معلم)، به کارگیری مشمولان با تحصیلات عالی در این عرصه مورد موافقت مقام معظم رهبری قرار گرفته است.

«اخیراً از دانشگاه از ما مشمول خواسته‌اند، این کار ظریفی است، باید اگر از مشمول متخصص استفاده به جا می‌کند، کمک کنیم (البته مراقبت‌های لازم هم بشود)» (۸۲/۲/۲۵).

عرصه فرهنگی یکی دیگر از عرصه‌های غیر دفاعی است که بر اساس فرامین مقام معظم رهبری به کارگیری مشمولان در آن مجاز می‌باشد. برای مثال، مشمولان طلبه در عرصه فرهنگی جهت انجام مأموریت‌های تبلیغاتی و فرهنگی به کار گرفته می‌شوند. به کارگیری مشمولان در عرصه سازندگی به عنوان یکی از عرصه‌های مهم غیر دفاعی نیز مورد تأکید مقام معظم رهبری قرار گرفته است.

«دولت برنامه‌هایی برای استفاده از نیروهای وظیفه دارد ... گویا طرح سپاه سازندگی دارد تعداد مورد نیاز آن طرح هم دیده شود» (۱۳۷۶/۰۸/۱۸).

«اقدام شود، اسم طرح هم همین اسم فعلی «سربازان سازندگی» باشد» (۱۳۸۱/۰۵/۳).

در واقع، دشمنان ایران به خوبی دریافته‌اند که توان آسیب رساندن به کشورمان از لحاظ نظامی را ندارند و بر این گمان باطل هستند که می‌توانند مقاصد شوم خود را با اعمال تحریم‌های اقتصادی دنبال نمایند، به همین خاطر، رهبر انقلاب به دفعات بر فعالیت تمامی دستگاه‌ها در عرصه اقتصادی تأکید نموده و از آن به عنوان جهاد اقتصادی تعبیر نموده‌اند. لذا، به کارگیری مشمولان تحصیل‌کرده در عرصه توسعه اقتصادی به عنوان یکی از عرصه‌های غیر دفاعی، امری ضروری است. اصل ۱۴۷ قانون اساسی بر به کارگیری سربازان در عرصه‌های آموزشی، تولیدی و جهادی در زمان صلح تأکید دارد که می‌تواند مجرای قانونی مناسبی برای به کارگیری سربازان در سایر عرصه‌ها باشد.

۸. شاخص‌های معیار به کارگیری کیفی سربازان

لازمه به کارگیری بهینه کارکنان وظیفه از نقطه نظر مقام معظم رهبری، به کارگیری کیفی سربازان در عرصه‌ها و جایگاه‌های مختلف است که معظم‌له به دفعات بر این موضوع تأکید نموده‌اند.

«مراقبت بیشتری در به کارگیری کیفی‌تر مشمولین خاص با لحاظ کاهش کمیت و نظارت دقیق‌تر بر عملکرد بشود» (۹۱/۸/۸).

مقام معظم رهبری بر ضرورت نظارت دقیق‌تر بر به کارگیری کیفی و همچنین کاهش کمیت به کارگیری مشمولان خاص توسط ارگان‌ها و دستگاه‌های مختلف تأکید دارند.

«درست نیست مجموعه‌ای را بسپریم دست این‌ها [درخصوص سهمیه دانشگاه آزاد اسلامی]، اگر نیازشان را تصدیق می‌کنیم، پس باید مراقبت کنیم سهمیه در همان محل نیاز مصرف شود یا حداقل نزدیک به آن (در تهران یا در شهرستان‌ها)» (۱۳۹۴/۰۳/۱۸).

حتی ایشان واگذاری مشمولان به سازمان‌های غیرنظامی را مشروط به به کارگیری درست و کیفی آن‌ها می‌دانند. برای مثال، می‌توان به فرامین زیر اشاره نمود:

«فکر خوبی است ولی کم‌کاری در مشمولین نیروی مزبور تجربه تلخی است که از موارد مشخص به دست آمده و مرا از سپردن این کار مهم به آن نیرو بازمی‌دارد. اگر مسئولان ذی‌ربط تعهد کنند که سازمان‌دهی قوی و خوبی بکنند و آدم‌های شایسته‌ای بر سر این کار بگمارند، موافقم» (۷۴/۱/۱۵).

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

تحولات سال‌های اخیر، مانند افزایش سطح تحصیلات مشمولان، از یک‌سو و تغییرات ساختاری و نیازهای مأموریتی نیروهای مسلح، از سوی دیگر، باعث شده بازنگری در الگوی فعلی خدمت سربازی بیش از پیش ضروری گردد تا با به کارگیری بهینه کارکنان وظیفه، از تمام ظرفیت‌های خدمت سربازی بهره‌برداری شود. در مورد لزوم تغییر شرایط حاضر خدمت سربازی، همین بس که مقام معظم رهبری می‌فرمایند، کاری کنید که سرباز وقتی خدمت سربازی آمد احساس نکند که وقت و عمرش تلف می‌شود. با بررسی فرامین

مقام معظم رهبری، آشکار می‌شود که معظم‌له در موارد متعددی رهنمودهای کارگشایی را در مورد به‌کارگیری بهینه سربازان مطرح فرموده‌اند و تأکید ویژه‌ای بر به‌کارگیری درست مشمولان، به‌ویژه مشمولان تحصیل‌کرده دارند. معظم‌له تأکید می‌فرمایند که با به‌کارگیری درست، مشمولان احساس خودارزشمندی و عدم احساس تضييع وقت و عمر خواهند داشت و حتی مشکلاتی از قبیل غیبت و فرار کاهش می‌یابد.

هدف پژوهش حاضر، تبیین معیارهای به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه بر اساس فرامین مقام معظم رهبری است که برای این منظور از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. بر اساس تحلیل مضامین فرامین رهبر انقلاب، معیارهای به‌کارگیری بهینه کارکنان وظیفه عبارت‌اند از: به‌کارگیری متناسب با نیاز حقیقی نیروهای مسلح؛ به‌کارگیری متناسب با تحصیلات و تخصص سربازان؛ به‌کارگیری متناسب با مقتضیات زمان؛ به‌کارگیری متناسب با شأن سرباز؛ به‌کارگیری متناسب با وضعیت مشمولان خاص (مشمولان متأهل، بسیجی، روحانی، معیل و ...)؛ به‌کارگیری تخصصی مشمولان نخبه؛ به‌کارگیری در عرصه‌های غیردفاعی و به‌کارگیری کیفی سربازان.

با عنایت به تعداد بالای مشمولان دارای تحصیلات دانشگاهی، مقام معظم رهبری بر به‌کارگیری تخصصی مشمولان تحصیل‌کرده و استفاده از توانایی‌های فکری آن‌ها تأکید فراوان نموده‌اند. تحقق این مهم نیاز به تغییر نگرش فرماندهان و ایجاد باور نسبت به توانمندی‌های سربازان دارد. تحقق این امر از طریق عرضه توانمندی‌های سربازان در قالب برگزاری جشنواره‌ها و نمایشگاه‌ها و برگزاری نشست‌های توجیهی برای فرماندهان و مسئولان دستگاه‌های نظامی تا حدود زیادی امکان‌پذیر است. از سویی دیگر به دلیل اینکه برخی از رشته‌های تحصیلی، مانند رشته‌های علوم انسانی، کمتر مورد نیاز نیروهای مسلح است، پیشنهاد می‌گردد با توسعه عرصه‌های جدید خدمت سربازی، این گروه از مشمولان نیز تا حد امکان به صورت تخصصی به کار گرفته شوند. برای مثال بخش زیادی از مشمولان تحصیل‌کرده رشته‌های علوم انسانی را می‌توان در عرصه توسعه مناطق محروم و روستایی به کار گرفت. در همین راستا، می‌توان عرصه‌های جدید زیر را جهت به‌کارگیری سربازان، به‌ویژه مشمولان تحصیل‌کرده، پیشنهاد نمود:

- عرصه دانش‌بنیان: سرباز فناور
  - عرصه سازندگی: سرباز سازندگی جهت توسعه مناطق محروم و روستایی
  - عرصه توسعه اقتصادی: سرباز توسعه جهت توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط
  - عرصه امدادرسانی: سرباز امدادیار یا به‌کارگیری در هلال احمر
  - عرصه خدمت‌رسانی: سرباز همیار جانباز جهت به‌کارگیری در آسایشگاه‌ها و مراکز نگهداری جانبازان قطع نخاعی و اعصاب و روان
  - عرصه حفظ محیط‌زیست: سرباز محیط‌بان
  - عرصه توسعه کارآفرینی: سرباز کارآفرین جهت ارائه مشاوره به کارآفرینان
  - عرصه فرهنگی: سرباز فرهنگی شامل حافظان و قاریان قرآن، فارغ‌التحصیلان رشته‌های معارف اسلامی جهت به‌کارگیری در کانون مساجد و کانون‌های فرهنگی.
- از دیگر پیشنهادات در راستای به‌کارگیری بهینه، تحول در نظام آموزش خدمت‌سربازی است که توسعه آموزش‌های مهارتی جهت غنی‌سازی اوقات فراغت سربازان در دستور کار قرار گیرد. در این پژوهش بر اساس فرامین مقام معظم رهبری، معیارهای به‌کارگیری بهینه سربازان برای دوره ضرورت خدمت وظیفه عمومی تبیین شده است. نظر به اینکه خدمت وظیفه عمومی شامل چهار دوره ضرورت، دوره احتیاط، دوره ذخیره اول و دوره ذخیره دوم می‌باشد، پیشنهاد می‌گردد در تحقیقات آتی، معیارهای به‌کارگیری بهینه مشمولان برای این دوره‌ها نیز احصاء گردد.

فهرست منابع و مآخذ

الف. فارسی

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۹)، *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، چاپ شانزدهم، تهران: نشر نی.
- امیرزاده، محمدرضا (۱۳۹۲)، *آسیب‌شناسی وضعیت فعلی خدمت سربازی و ارائه راهکارهای اصلاحی متناسب با شرایط کشور*، همایش ملی خدمت سربازی (رویکردها، کارکردها و افق‌ها)، تهران، صص ۱۵۱-۱۵۶.
- ایمانی، علی؛ قاسمی، علی اصغر (۱۳۹۵)، *سیاست‌گذاری خدمت سربازی و فرآیند ملت‌سازی در ایران*، پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۵(۱۸)، ۳۵-۶۶.
- ترحمی اردکانی، محسن (۱۳۹۲)، *خدمت وظیفه عمومی و نقش آن در آمادگی دفاعی و جهاد از منظر آموزه‌های دینی*، همایش ملی خدمت سربازی (رویکردها، کارکردها و افق‌ها)، تهران، صص ۲۲۴-۲۳۱.
- پورحیدر، احمد (۱۳۹۲)، *تحلیل علل عدم جذابیت دوران خدمت سربازی و ارائه راهکارهایی برای افزایش جذابیت و کیفیت این دوره*، همایش ملی خدمت سربازی (رویکردها، کارکردها و افق‌ها)، تهران، صص ۱۵۶-۱۶۳.
- حسنگلی پور، طهمورث؛ انوشه، مرتضی؛ موسوی نقابی، سید مجتبی و حسینی، سید علی، (۱۳۹۳)، *بازاریابی اجتماعی، رهیافتی جهت تغییر نگرش‌ها نسبت به دوره نظام وظیفه عمومی*، راهبرد اجتماعی- فرهنگی، ۳(۱۲)، ۶۹-۹۶.
- حسینی، علی؛ مهدیان، حسین و ربیعی‌نیا، بهمن (۱۳۹۴)، *بررسی تأثیرگذاری دوره آموزشی سربازی در مرکز ۰۱ ارتش بر شاخص‌های همبستگی اجتماعی*. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۴(۲)، ۱۰۱-۱۱۲.
- حسینی، سید محمد؛ موسوی نقابی، سید مجتبی؛ انوشه، مرتضی و حسینی، سید علی (۱۳۹۵)، *تبیین نقش رهیافت‌های توزیع فضایی نیروهای وظیفه عمومی بر ارتقای انسجام ملی مبتنی بر رویکرد آمایش سرزمین*. مجله آمایش جغرافیایی فضا، ۶(۱۹)، ۷۲-۵۹.
- حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی (مدظله العالی)، *مجموعه فرامین مقام معظم رهبری در خصوص خدمت وظیفه عمومی*، گردآوری شده توسط معاونت نیروی انسانی ستاد کل نیروهای مسلح.

- درخشه، جلال؛ افتخاری، اصغر و ردادی، محسن (۱۳۹۴)، تحلیل مضمونی اعتماد در اندیشه آیت الله خامنه‌ای، *جستارهای سیاسی معاصر*، ۶(۱۷): ۵۳-۷۲.
- سجادی، علیرضا؛ اکبری، رضا؛ سرآبادانی، حسین و ترابزاده، محمدصادق (۱۳۹۷)، تحلیل اخلاقی خدمت وظیفه سربازی از منظر نظریه‌های وظیفه‌گرا و پیامدگرا، *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۸(۲۷): ۲۹۷-۳۱۸.
- سیدی، سیدمحمدرضا، حسین سیدی، سیاوش صلواتیان (۱۳۹۵)، آسیب‌شناسی تجربی خدمت نظام وظیفه از منظر سربازان دارای مدرک تحصیلات تکمیلی، *پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی*، ۵(۱۴): ۶۷-۸۶.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن و شیخزاده، محمد (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، *دوفصلنامه علمی - پژوهشی اندیشه مدیریت راهبردی* ۵(۲): ۱۵۱-۱۹۸.
- فیروزجانیان، علی‌اصغر؛ جان محمدی لرگانی، وحید، (۱۳۹۷)، خدمت نظام وظیفه: فرصتی اجتماعی، *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۸(۲۹): ۲۰۵-۲۲۳.
- معاونت قوانین و مقررات سازمان وظیفه عمومی ناجا، (۱۳۹۰)، *قانون خدمت وظیفه عمومی: همراه با آخرین اصلاحات و الحاقات*، برگرفته از سایت <http://www.vazifeh.police.ir>.
- موسوی نقابی، سید مجتبی؛ انوشه، مرتضی و طاهری بزی، ابراهیم (۱۳۹۳)، تبیین کارکردهای فردی- اجتماعی دوره نظام وظیفه و تأثیر آن بر ارتقای قدرت نرم ملی، *دوفصلنامه مطالعات قدرت نرم*، ۴(۱۰): ۹۹-۱۲۰.
- نیازی، محمد؛ شالچی، وحید (۱۳۹۲)، شکل‌گیری نظام وظیفه در پیوند با پروژه ملت‌سازی حکومتی دوره پهلوی اول، *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، ۴(۲): ۱۱۷-۱۵۵.
- نظری‌زاده، فرهاد؛ میرشاه ولایتی، فرزانه؛ احمدوند، علی محمد و عبدالملکی، یوسف (۱۳۹۰)، *آینده‌پژوهی خدمت سربازی در جمهوری اسلامی ایران (روندهای کلان در افق پانزده‌ساله)*، *راهبرد دفاعی*، ۹(۳۴): ۸۴-۵۵.
- واعظی‌نژاد، حجت‌الله؛ موسوی نقابی، سید مجتبی و انوشه، مرتضی (۱۳۹۷)، *تبیین نقش خدمت وظیفه عمومی بر ارتقای مهارت‌های فردی، اجتماعی و فرهنگی سربازان، همایش مهارت‌آموزی کارکنان وظیفه*، تهران، صص ۶۹-۷۹.

ب. انگلیسی

- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative

research. *Qualitative research*, 1(3), 385-405.

- Guest, G., MacQueen, K. M., & Namey, E. E. (2011). *Applied thematic analysis*. Sage Publications.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
- Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N., & Terry, G. (2019). Thematic analysis. *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences*, 843-860.
- Tuckett, A. G. (2005). Applying thematic analysis theory to practice: a researcher's experience. *Contemporary nurse*, 19(1-2), 75-87.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Sage.
- Connelly, L.M., 2016, "Trustworthiness in Qualitative Research", *Medsurg Nursing*, 25(٦), pp. 835-٨٣٦.